DOI: 10.37520/amnpsc.2020.008

ACTA MUSEI NATIONALIS PRAGAE
Historia litterarum | roč. 65 | 2020 | čís. 1–2 | s. 70–73

NÁRODNÍ MUZEUM

RECENZE

KUBÍNOVÁ, Kateřina. *Cim 2. Pražský evangeliář Cim 2: rukopis mezi zeměmi a staletími středověké Evropy.* Praha: Artefactum, 2017. ISBN 978-80-88283-06-5.

V roce 1966 byla v dolnosaském Corvey uspořádána výstava věnovaná umění v Povezeří od středověku do renesance. Tehdy nebyl pražský rukopis Cim 2 do Německa zapůjčen, avšak jeho významu si byli autoři koncepce vědomi a sekci věnovanou knižní malbě zahajovalo právě stručné heslo o tomto kodexu. Byl konstatován jeho severofrancouzský původ a iniciační význam pro knižní malbu v Corvey v 10. století, stejně jako pro produkci v blízkém Hildesheimu.[1] Věc zkomplikoval rozbor písma, který v 80. letech dovedl badatele k domněnce, recentně Hartmutem Hoffmannem formulované bez jakýchkoliv pochyb, že písmo rukopisu ukazuje jednoznačně na corveyské skriptorium.[2] Kniha Kateřiny Kubínové, věnovaná tomuto vzácnému pokladu pražské katedrální bibliotéky, si tak klade za cíl najít společného jmenovatele pro tyto rozporuplné indicie, a zároveň poodhalit další osudy knihy v západní i střední Evropě.

Základní pojetí knihy je chronologické, autorka věnuje příslušnou pozornost jejím částem na základě doby jejich vzniku, respektive doby předpokládaného začlenění do knižního bloku. V první kapitole (**Úvod**, s. 14–24) načrtává historické pozadí vzniku textu a výzdoby kodexu, přičemž nejednoduchou odpověď na prostou otázku po místě vzniku díla musí nezbytně napovědět již zde. Akcentace klášterních center na dnešní francouzsko-belgické hranici přitom čtenáře jemně upozorňuje, že právě zde sídlící tzv. franko-saská iluminátorská škola bude mít v příštím autorčině výkladu stěžejní roli. Propletence vazeb mezi jednotlivými centry knižní produkce druhé poloviny 9. století na území Západo- a Východofranské říše se v plnosti odhalují v kapitole **Rozbor rukopisu** (s. 25–163), věnované obsahovým a paleografickým indiciím i iluminátorské výzdobě, hlásící se tu ke škole tourské a remešské, kde se tvořilo podle tourských vzorů (kánonové tabulky, apertury s evangelisty na úvod evangelijních knih), avšak i ke zmíněné škole sasko-franské (iniciálová výzdoba). Po důkladném rozboru všech částí dochází autorka k závěru, že corveyští písaři připutovali do severofrancouzského Saint-Amand, aby se podíleli na vzniku zde iluminovaného kodexu. Hoffmannovu myšlenku, že by severofrancouzští iluminátoři dorazili do Corvey při útěku před vikingským nebezpečím a zde teprve vyzdobili Cim 2, autorka odmítá s poukazem na pozdní vypálení klášterů v regionu (Saint-Amand až na konci 9. století), vzhledem k těsné návaznosti na jiné starší kodexy není proto pro autorku datování do 80. let přesvědčivé, naopak datování do druhé poloviny 70. let autorka dokládá poukazem na amandské rukopisy blízké svou výzdobou. Dřívější příchod iluminátorů do řečeného kláštera nemá za pravděpodobný kvůli absenci iluminátorských dílen v Corvey. Avšak nemohl by

[1] *Kunst und Kultur im Weserraum 800–1600. Ausstellung des Landes Nordrhein-Westfalen Corvey 1966. Band II.* Münster 1966, s. 465–466, 472, Kat. Nr. *m*155.
[2] HOFFMANN, Hartmut. *Schreibschulen und Buchmalerei. Handschriften und Texte des 9. – 11. Jahrhunderts* (= MGH Schriften 65), Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 2012, s. 22–23 a 172–173 (citováno dle recenzované knihy, s. 26).

© 2020 Tomáš Gaudek, published by National Museum. This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 License.

být právě pokus o založení vlastní tradice, arci snad zprvu neúspěšný, impulsem k poslání iluminátorů do Corvey? To by pak nemuselo být motivováno vědomím bezprostředního nebezpečí normanského vpádu, jako spíše odezvou dlouhodobého tlaku, jenž otřásal celým královstvím. Vždyť např. Jumièges bylo vypáleno r. 841, r. 845 vyplatil ozbrojencům vůdce Ragnara Karel Holý tribut (*Danegeld*), aby zažehnal vypálení Paříže, a stejná situace se opakovala v letech 853, 860–861, 862, 866 a 877.[3] Snaha poslat talentované umělce či významné učence mimo oblast ohrožení mohla přirozeně být jedním z katalyzátorů takové migrace.

V části **Zmizelá a obnovená krása. Vazba evangeliáře Cim 2 a jeho výzdoba** (s. 164–218) autorka dokazuje, že rukopis byl svázán až v Corvey a že desky, původně k rukopisu přináležející, procházely také několikerými úpravami. Středový slonovinový reliéf, který by měl zobrazovat dle dodatečně vyrytého nápisu sv. Petra, je díky autorčiným argumentům možno plným právem nahlížet jako fragment upraveného konzulského diptycha z druhé poloviny 5. století (a ne raně středověkou napodobeninu, jak se někdy soudilo). Snad až z konce 9. století pochází nejspíš byzantská látka s perským motivem krále Bahráma Góra, přilepená na přídeští. Naproti tomu celková adjustace přední desky je v její dnešní podobě výsledkem až pohusitské restaurace katedrálního pokladu.[4]

Do Corvey se autorka vrací ve čtvrté kapitole (**Osudy evangeliáře Cim 2**, s. 218–279), kdy nejdříve demonstruje význam rukopisu pro saskou knižní malbu. Jeho bezprostřední vliv mizí někdy počátkem 11. století. Nebyla-li výsledkem tohoto jevu proměna estetických kritérií, je možné uvažovat o této době jako o nejranějším možném termínu post quem přenesení díla do Prahy. Následně se zabývá tím, kdy mohl rukopis Corvey opustit a zakotvit v Praze.

Vztahy k Sasku byly pro rané české knížectví naprosto klíčové, již proto, že zde bylo mocenské centrum otonské říše. Demonstruje je jak zisk paže sv. Víta od Jindřicha Ptáčníka pro pražský kostel (snad jen dotýkaná relikvie ostatků, uložených v Corvey), tak skutečnost, že první pražský biskup Thietmar / Dětmar (976–982) pocházel pravděpodobně z Corvey. Corveyským mnichem byl nepochybně třetí biskup Thiddag (997–1017), dle kronikářských záznamů prý více ctitel vůně vína nežli kadidla. Thiddag byl však v Čechách již před rokem 1000 a tehdy ještě v Corvey vznikala díla přímo od Cim 2 odvozená. Mnohem pravděpodobnější osobou, s níž se rukopis dostal do Čech, by tak mohla být choť Boleslava II., někdejší západofranská královna Emma, na jejíž objednávku v některé saské dílně vznikl dnes nejstarší dochovaný rukopis s textem *Gumpoldovy legendy* (Wolffenbüttel, Herzog-August-Bibliothek, Cod Guelf. 11.2 Aug 4°, ff. 18v–37r). Rukopis je pro domácí dějepisectví a filiaci václavských legend zcela zásadní, byť se zřejmě na území českého knížectví nikdy nenacházel.[5] Kromě těchto známějších teorií zvažuje autorka i jiné zajímavé varianty (dar rukopisu do svatoštěpánské kapituly v Litoměřicích proboštem Lancem, dar Jindřicha Zdíka či biskupa Daniela, případně pražského arcijáhna Radoslava či děkana Víta), všechny však zůstávají v rovině ryzích hypotéz. Tradičněji zvažovanou donaci Karla IV. autorka významně zpochybnila předatováním výzdoby desek rukopisu, jež byly dříve právě s dobou císaře spojovány. Dle autorky jsou nejpravděpodobnější tři možnosti – Emma, probošt Lanc a biskup Daniel. Dále se snaží najít důkazy pro další osudy Cim 2 v inventářích katedrály, veškeré stopy jsou však dosti zastřené a zůstává jen vcelku pravděpodobná zmínka o plenáři v inventáři z roku 1354 a nejspíš pražský přípis přímo v rukopise asi ze 70. let. Nepřímou stopu pak představuje možná inspirace výzdobou rukopisu, která se promítla do Korunovačního evangeliáře pro Albrechta III. od Jana z Opavy z r. 1368 (Wien, ÖNB cod. 1182). Čtvrtá kapitola vrcholí úvahami o liturgické funkci kodexu v rámci slavnostních mší katedrály. Zde autorka nabízí zajímavou domněnku, že pohusitská obnova přední desky mohla hypoteticky souviset s případným užitím rukopisu během korunovační bohoslužby Jiřího z Poděbrad r. 1458.

Kateřina Kubínová je poctivá badatelka. Svými četnými odkazy na množství rukopisů získává čtenář jistý vhled do dobrodružství badání, jímž se snaží z nepřeberného množství kamínků poskládat mozaiku co možná nejcelistvější. Místy přitom působí zacílené výčty takřka taxativně a vyžadují od čtenáře soustředěnou pozornost. Autorka si je náročnosti textu vědoma, a proto za závěrečnou kapitolu připojuje závěr, kde všechny předložené dedukce přehledně sumarizuje. Za závěr je pak připojený podrobný popis knižního bloku i desek, rozpis obsahu i členění výzdoby. Po ní následuje rozsáhlé anglické resumé.

Z dosud řečeného je, myslím, dostatečně patrné, že se v případě recenzovaného titulu jedná o výjimečnou knihu, která v nevšední míře spojuje historickou a uměleckohistorickou zdatnost, danou mimořádností své tvůrkyně. Na následujících řádcích pokusím se formulovat drobné nápady, ke kterým mě četba její knihy dovedla.

Slohové zařazení kánonových tabulek autorka zakončila ikonografickým rozborem přítomného ptactva s odkazy na méně frekventovanou exegetickou literaturu. Její rozbor je jednoznačně obohacující, poslední dva druhy však zůstaly pro ni záhadou a její návrhy jsou velmi opatrné a do určité míry tak výzvou pro čtenáře. Navrhovanou lysku přenechám i já bez bezpečnější interpretace dalším badatelům, na tomto

---

[3] Data přejata z NEVEUX, François. *A Brief History of the Normans*. *The Conquest that changed the Face of Europe*. London: Running Press Book Publishers, 2008, s. 48.

[4] Právě na osudy vazby se autorka zaměřila již ve své studii Osudy evangeliáře Cim 2 a plenáře v pražské katedrále. In: HRDINA, Jan – DOLEŽALOVÁ, Eva – KAHUDA, Jan (edd.). *Pater familias: sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*. Praha: Scriptorium, 2002, s. 77–94, nověji pak TÁŽ. Kdy vznikla vazba evangeliáře Cim 2? In: CHLÍBEC, Jan – OPAČIĆ, Zoë (edd.). *Setkávání: studie o středověkém umění věnované Kláře Benešovské*. Praha: Artefactum, 2015, s. 208–221.

[5] Tuto alternativu a Emminy aktivity zkoumá podrobně brilantní autorčina studie Dva rukopisy královny Emmy. In: STUDNIČKOVÁ, Milada (ed.). *Čechy jsou plné kostelů = Boemia plena est ecclesiis: kniha k poctě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 176–189. *Gumpoldově legendě* se recentně věnuje také SPURNÁ, Kateřina. *Překladová technika z latiny do staroslověnštiny na základě Gumpoldovy legendy a Druhé staroslověnské legendy o sv. Václavu*. Praha 2017. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav východoevropských studií.

místě nabídnu jen výklad posledního ptáka, v němž autorka navrhuje spatřovat dropa, pro latinu zde ztotožněného s termínem *olor*. Již to je poněkud překvapivé. U Isidora je drop nejspíš identifikovatelný s ptákem *gravipes*, neschopným ladného letu.[6] Naopak *olor* – *cygnos* jsou označení pro labutě.[7] Problematický opeřenec má nohy formulované stejně jako předtím správně identifikovaní čápi a jeřábi, což by sice ještě nutně nevylučovalo úvahy o dropovi, ostatně i ve starší zoologické taxonomii řazeného do stejné skupiny jako jeřábi, zároveň však upomene také na volavku (*ardea*). Ta platí u Physiologa za ptáka stálého v hnízdění i stravě; obdobně měl by i pravý křesťan zůstat věrný svaté církvi a nehledat jinou stravu než nebeský chléb Kristův.[8] Dle Isidora volavka svým křikem upozorňuje na bouři, bojí se dešťů a vzlétá nad mraky, aby necítila bouření mračen. Hrabanus Maurus zpočátku téměř doslova opisuje Isidorův text, závěrem však přidává větu, která by mohla být pro exegetický výklad volavky klíčová: *„Tento pták by mohl označovat duše vyvolených, vystrašené zmatky našeho věku, aby snad nebyly za ďáblova podněcování zasaženy bouřemi pronásledování. Povznášejí své úsilí a svou mysl nad veškeré světské záležitosti k jasu nebeské vlasti, kde lze bez přestání hledět do tváře Boží.“*[9] Knižní iluminace lucemburských Čech dokazují, že tato exegeze nebyla neznámá. V dílně Mistra rukopisů Albrechta ze Šternberka se často na úvodních foliích liturgických rukopisů setkáme se stylizovanou volavkou, přičemž prapůvodem této malířské značky by mohly být úvodní temporálové verše k první adventní neděli, *Ad te levavi animam meam*, jimiž často liturgické rukopisy začínají a jež obsahově souzní s Hrabanovým výkladem. V kánonové tabulce Cim 2 bych tedy navrhoval spatřovat spíše volavku než dropa.

Další úvahy smíme snad rozvinout při pročítání autorčina výkladu ikonografie evangelijních apertur. Ty se skládají vždy na jedné straně z biografické scény, ozřejmující zvláštní vyvolení evangelisty, nad kteroužto scénou je výsek nebeské sféry, na straně druhé se zobrazením evangelisty při psaní zvěsti, nad nímž je v horním registru na zjednodušeném terénu stojící jednoduchá edikula či spíše vítězný oblouk, v jehož nejširší arkádě je usazen symbolický znak toho kterého pisatele. Rozbor Kateřiny Kubínové je mimořádný a inspirující. Přece však soudím, že při výkladu nebeských sfér nad sv. Lukášem a sv. Janem lze možná nabídnout i další výklady.

Sv. Lukáš je v životopisné iluminaci zobrazen tehdy, kdy je sv. Pavlem vybídnut k sepsání zvěsti. Evangelista při psaní jako jediný ze čtveřice neztrácí kontakt se sousedním obrazem, nýbrž stále jakoby hledí na sv. Pavla, svého mentora a svůj zdroj. Jak Kubínová dokládá, znamenalo toto zprostředkování zvěsti pro teology určitou obtíž při vnímání sv. Lukáše, jenž při psaní evangelia nečerpal z vlastní zkušenosti s Kristem, ale byl odkázán na vyprávění jiných, jak ostatně sám otevřeně píše.[10] V předchozí apertuře byl sice obdobně Marek vyzván sv. Petrem k vydání evangelia, toto však bylo inspirované přímo Kristem, což vysvětluje dvojí zobrazení pravice Boží v apertuře jeho evangelia, poprvé nad životopisným výjevem, podruhé nad zobrazením lva. U Lukáše dochází k posunu. Nepochybně zůstávají v platnosti všechny citace z Isidora a Hrabana, kterými autorka vysvětluje světelné paprsky ve sféře nad Pavlem a Lukášem jako aluzi na Krista. Zároveň však je ale možno navrhnout i spojení s obrácením sv. Pavla, klíčovou událost, která nejenže udělá ze Saula (Šavla) apoštola národů, ale v našem kontextu také ukazuje přímou, nezprostředkovanou komunikaci mezi Bohem a sv. Pavlem. Ostatně Pavel byl přímo sv. Duchem, a tedy Bohem, vyvolen ke své cestě.[11] Jinak řečeno, světlo nad výjevem se sv. Pavlem je snad možné interpretovat i v kontextu apoštolova obrácení a přímého Božího vyvolení, které je dostatečnou zárukou pro Lukášovu zprostředkovatelskou roli.

Nad výjevem s Poslední večeří v apertuře před evangeliem sv. Jana spatřujeme dvě nebeská tělesa. Interpretaci Kateřina Kubínová zkomplikovala tím, že se jí nejprostší výklad jejich přítomnosti jako zpodobení Slunce a Měsíce pro netypické zobrazení Luny, jíž by pak zcela chyběl obvyklý srpek měsíce nad čelem, nezdá přesvědčivý. Opatrně navrhuje, že by mohlo jít o symbolické zobrazení Dne a Noci, absolutní soud však nevynáší. Nejsem si jist, zda v tomto ohledu autorka přespříliš nenadhodnucuje malířské schopnosti druhého iluminátora, o němž dříve hovoří právem rezervovaně. V případě, že by se jednalo o Slunce a Měsíc, mohlo by snad jít o nenásilnou upomínku na brzké

---

[6] ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae XII = Etymologie XII* (překlad a poznámkový aparát Jana Fuksová, úvodní studie Jana Nechutová). Praha: OIKOYMENH, 2004, s. 174–175.

[7] Tamtéž, s. 178–181.

[8] SCHÖNBERGER, Otto (ed.). *Physiologus Griechisch / Deutsch*. Stuttgart: Reclam, 2001, s. 88–91, č. 47.

[9] RABANUS MAURUS. *De rerum naturis (De universo)*, VII, 6. In: *Patrologia latina* 111, sl. 246: *„Haec avis potest significare animas electorum, quae formidantes per turbationem hujus saeculi, ne forte procellis persecutionum, instigante diabolo, inuoluantur, intentionem suam super omnia temporalia ad serenitatem patriae caelestis, ubi assiduae dei uultus conspicitur, mentes suas eleuant“*. Za konzultace překladu autor děkuje redakci.

[10] Srov. Lk, 1, 1–4, Sk 1,1 (výroky Pavlovy), se jménem Kol 4, 14, beze jména také 2Kor, 8, 18. Přímé spojení navrhuje již pozdně antická tradice, viz např. *Jeruzalémská bible: písmo svaté vydané Jeruzalémskou školou.* Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, s.1691, 1698–1699, 1883–1884.

[11] RABANUS MAURUS. *De rerum naturis (De universo)* In: *Patrologia latina* 111, IV, 1, sl. 86: *„Saulus Hebareo sermone tentatio dictus, eo quod prius in tentatione Ecclesiae sit uersatus. Persecutor enim erat, inde nomen habebat istud, quia persequebatur Christianos. Postea mutato nomine, de Saulo factus est Paulus, quod interpretatur mirabilis, sive electus. Mirabilis, vel quia multa signa fecit; vel quia ab Oriente usque ad Occasum evangelium Christi in omnibus gentibus praedicavit. Electus, sicut in Actibus Apostolorum Spiritus sanctus dicit: Segregate mihi Barnaban, et Paulum ad opus ad quod elegi eos (Act. XIII). Latino autem sermone Paulus a modico dictus est. Unde et ipse ait: Ego sum minimus apostolorum (1Cor. XV). Quando enim Saulus, superbus elatus; quando Paulus humilis et modicus. Ideo sic loquimur: Paulo post videbo te, id est, post modicum. Nam quia post modicum factus est, ipse dicit: Ego enim sum novissimus apostolorum et mihi minimus omnium sanctorum (Ibid.). Cephas autem et Saulus ideo mutato nomine sunt vocati, ut essent etiam ipso nomine novi, sicut Abraham et Sara. Significat autem Paulus conversionem Ecclesiae de gentibus ad Christi fidem, cujus ipse apostolus et magister fuit; quoniam sicut Paulus primum rebellis in incredulitate consistens fuit, et postea per baptismi gratiam ablutus, et fide Christi imbutus, humilis ac devotus permansit: sic et gentilitas primum Christianis persecutionem intulit ante perceptionem videlicet evangelii Christi; postea vero devota deo existens etiam sanguinem suum pro eo fundere non dubitavit.“*

umučení Páně, k němuž již Poslední večeře neodvratně směřuje.[12] Avšak zkusme přijmout autorčinu pochybnost. Pak by snad bylo možné navrhnout, ovšem nanejvýš hypoteticky, že by zde mohl být zobrazen Kristus jako pravé slunce se svým nedokonalým, protože ryze materiálním, fyzikálním protějškem. Tak píše např. Isidor Sevillský v *De natura rerum*: *„Vpravdě duchovním nazíráním rozumí se sluncem Kristus, jak je psáno u Malachiáše: Vám však, kdož věříte, vzejde pak slunce spravedlnosti a naleznete spásu v jeho perutích* [Mal 3, 20 (4,2)]. *Právem tedy se sluncem rozumí Kristus, protože byl zrozen a zemřel v souladu se zákony těla, ze smrti se v souladu s duchovním porozuměním znovu zrodil. Tak jako slunce osvětluje a spaluje a v temných časech zahřívá zdravé, horečkou stižené však dvojnásobným žárem spálí, tak také Kristus věřící osvětluje povzbudivou vírou, kdežto ty, kteří ho popírají, sežehne výhní věčného ohně.“*[13]

Právě formulované myšlenky však nejsou míněny jako výtka vůči textu, právě v něm prezentované poutavé exegeze svádějí k vlastním interpretacím.

Za pozornost stojí také ženerózní grafická úprava od Tomáše Coufala. Hlavní textová pole jsou umístěna ve dvou třetinách listů směrem ku středu, s poznámkami na vnějších třetinách stran. Mezi jednotlivými odstavci je mezera. Poznámky jsou provedeny červeně. Nicméně vlastní text není tak rozsáhlý, jak by se při šířce vazby mohlo zdát, a čtení tak utíká poměrně rychle. Určitá neúspornost textové sazby však vytvořila prostor pro velmi bohatou a šťastně ilustrativní obrazovou přílohu, jež na mnoha místech výklad zdařile a mnohdy nezbytně doplňuje – neboť, přiznejme si, karolínské iluminátorské dílny nepatří v našich končinách k příliš frekventovaným tématům, a nejeden čtenář by, soudě i dle vlastní zkušenosti, bez příslušné ukázky mnohde tápal.

Jak již vyplývá z výše řečeného, kniha je výsledkem dlouhodobé a soustavné badatelské činnosti. Složitost problematiky, jejíž mnohovrstevnatost je v knize přehledně prezentována, přitom mnohdy vedla ke gordickým uzlům, z nichž mnohé se podařilo rozmotat s překvapivou elegancí, umožněnou autorčinou úctyhodnou badatelskou erudicí a jazykovou vybaveností. Na druhou stranu musely být z podstaty věci některé hypotézy pouze nejednoznačné, přičemž někde se lze těšit na alternativní výklady příštích badatelů a jinde je nutno přijmout skutečnost, že navzdory vší snaze nebudou moci být některé dílčí otázky asi nikdy zodpovězeny s naprostou jistotou.

Navzdory četným bohemikálním souvislostem je probíraný artefakt významný především v širším středo- a západoevropském kontextu. Zatímco českých odborníků na raný středověk je pomálu a všichni věnují náležitou pozornost zahraniční produkci, pro cizince je česká produkce z většiny uzavřena. Zahraniční badatel je u recenzovaného titulu odkázán na rozsáhlé anglické shrnutí, které mu sice poskytne spolu s ilustracemi náležitou představu, nuance argumentace odborného textu, v němž lze obdivovat autorčinu fantastickou píli a zdatnost, zůstanou mu však z podstaty nedostupné. Domnívám se tedy, že publikace nejen mohla, ale přímo měla vyjít rovněž v cizojazyčné mutaci, ne-li rovnou jen v cizím jazyce. Skvělá kniha Kateřiny Kubínové by toho byla více než hodna.

Tomáš Gaudek
Národní památkový ústav
Valdštejnské náměstí 162/3
118 01 Praha 1

[12] Mimo jiné píše ostatně RABANUS MAURUS. *De rerum naturis (De universo)* In: *Patrologia latina* 111, IX, 10, sl. 269: *„Lunam antem figurare Ecclesiam ostendit ille uersus: Fecit lunam in tempore, sol cognovit occasum suum. Luna Ecclesia est, quam in temporibus factam aliquando minul contingit, aliquando crescere, quae tamen sic minuitur ut semper redeunte integritate reparetur. Solem uero in hoc loco merito accipimus Dominum Saluatorem. Iste ergo cognovit occasum suum, id est gloriam suae passionis agnovit. Cum discipulis suis diceret: Venit hora et filius hominis tradetur in manus peccatorum (Math. XXVI). Item luna significat martyrum passionem, ut per Johel propheta dicitur: Et luna uertetur in sanguinem (Joel. II), hoc est martyrum suorum cruore perfusa. Item luna presens saeculum significat, eo quod semper mutetur. De quo in Apocalypsi dicitur de ecclesia : Et luna sub pedibus suis (Apoc. XII).“*

[13] ISIDORUS HISPALENSIS. *De natura rerum liber*. In: *Patrologia latina* 83, caput XV, sl. 988: *„At vero juxta spiritualem intelligentiam, sol Christus est, sicut in Malachia scriptum est: Vobis autem credentibus justitiae sol orietur, et sanitas in pinnis ejus. Merito autem Christus sol intelligitur dictus, quia ortus occidit secundum carnem, et secundum spiritum de occasu rursus exortus. Item sol illuminat, et exurit, et opaco tempore confovet sanos, febricitantes vero flagrantia geminati caloris incendit; ita et Christus credentes fidei spiritu vegetante illuminat, negantes se aeterni ignis ardore torrebit.“* Za konzultace překladu autor děkuje redakci.